

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΝΑΔΥΕΤΑΙ

1000 - 1300

Στις μέρες μας, η ύπαρξη του κράτους θεωρείται αυτονόητη. Διαμαρτυρόμαστε για τις απαιτήσεις του. Παραπονόμαστε ότι παρεισφρέει ολοένα και περισσότερο σε υποθέσεις που παλαιότερα θεωρούνταν ιδιωτικές. Μας είναι, όμως, σχεδόν αδύνατο να φανταστούμε τη ζωή χωρίς αυτό. Στον σημερινό κόσμο, η χειρότερη μοίρα που μπορεί να λάχει σ' έναν άνθρωπο είναι να μην έχει κράτος. «Ο άνθρωπος δίχως πατρίδα» του Χέιλ² σήμερα υπάρχει, κι ο Χέιλ δεν θα μπορούσε ποτέ να φανταστεί τα δεινά του. Οι παλιές μορφές κοινωνικής αναγνώρισης έχουν πλέον πάψει να είναι απόλυτα αναγκαίες. Ένας άνθρωπος μπορεί να ζήσει μια λίγο-πολύ ολοκληρωμένη

2. Διήγημα του Έντουαρντ Χέιλ (1822-1909), δημοσιευμένο το 1863. (Σ.τ.Μ.)

ζωή δίχως οικογένεια, δίχως μόνιμο τόπο κατοικίας, δίχως θρησκευτική ένταξη· αλλά αν δεν έχει κράτος, είναι ένα τίποτα. Δεν έχει δικαιώματα, δεν έχει ασφάλεια, κι οι ευκαιρίες του για μια δημιουργική προσωπική πορεία θα είναι μηδαμινές. Δεν υπάρχει επί της γης σωτηρία έξω από το πλαίσιο ενός οργανωμένου κράτους.

Δεν ήταν πάντοτε έτσι. Υπήρχαν περίοδοι —όχι πολύ μακρινές, με τα μέτρα των ιστορικών— στις οποίες το κράτος δεν υπήρχε, δίχως κανείς να νοιάζεται για τούτη την απουσία. Σ' εκείνες τις εποχές, αυτός που δεν είχε ασφάλεια κι ευκαιρίες ήταν ο άνθρωπος δίχως οικογένεια ή χωροδεσπότη, εκείνος που δεν ήταν ενταγμένος σε μια τοπική κοινότητα ή σε μια ισχυρή θρησκευτική ομάδα. Ο άνθρωπος αυτός μπορούσε να επιβιώσει μόνο αν γινόταν υποτελής ή δούλος.

Οι αξίες αυτών των κοινωνιών ήταν διαφορετικές απ' τις δικές μας. Ένας άνθρωπος θα ήταν πρόθυμος να θυσιάσει την περιουσία του ή τη ζωή του για την οικογένειά του, για τον χωροδεσπότη του, για την κοινότητά του ή τη θρησκεία του — αλλά όχι για το κράτος του. Η οργανωτική δύναμη αυτών των κοινωνιών ήταν μικρότερη από της δικής μας. Ήταν δύσκολο να συγκεντρωθεί ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων και όλοι αυτοί να εργαστούν από κοινού για ικανό χρονικό διάστημα. Όσοι γνωρίζονταν προσωπικά μεταξύ τους συνδέονταν με ισχυρούς δεσμούς· οι δεσμοί αυτοί, όμως, εξασθενούσαν γρήγορα όσο μεγάλωνε η μεταξύ τους απόσταση.

Το γεγονός ότι αυτοί οι τύποι οργάνωσης ήταν ατελείς και περιορισμένης έκτασης σήμαινε ότι η κοινωνία δεν μπορούσε να αξιοποιήσει κατά τον βέλτιστο δυνατό τρόπο τους ανθρώπινους και φυσικούς της πόρους, ότι το βιοτικό της επίπεδο ήταν χαμηλό, κι ότι τα προικισμένα άτομα δεν κατάφεραν να πραγματώσουν πλήρως τις δυνατότητές τους. Αντίθετα, η συγκεντρωτική χρήση ανθρώπινων πόρων, την οποία επέτρεψε η ανάπτυξη του νεότερου κράτους, αποδείχτηκε τόσο αποτελεσματική, ώστε υποχρέωσε κάθε άλλον τύπο κοινωνικής οργάνωσης να υποχωρήσει σε υποδεέστερο ρόλο.

Για τούτη τη συγκέντρωση ισχύος είμαστε αναγκασμένοι να καταβάλλουμε ένα τίμημα — μερικές φορές ένα τίμημα επικίνδυνα υψηλό. Θεωρητικά, θα ήταν ίσως εφικτό να διατηρήσουμε τα οφέλη της σύνθετης οργάνωσης που προσφέρει το κράτος και ταυτόχρονα να περιορίσουμε τον ρόλο του κράτους στη διαμόρφωση του πλαισίου της οργάνωσης αυτής. Στην πράξη, κανείς δεν έχει κατορθώσει κάτι τέτοιο μέχρι σήμερα. Μόνον οι πιο απομονωμένοι και πρωτόγονοι λαοί μπορούν να υπάρξουν δίχως κράτος. Μόλις η σύγχρονη ζωή αγγίξει μια περιοχή, οι κάτοικοί της θα πρέπει είτε να συγκροτήσουν κράτος είτε να βρουν καταφύγιο κάτω απ' τη σκέπη ενός κράτους ήδη υφιστάμενου.

Αφού δεν μπορούμε να ξεφύγουμε απ' το κράτος, έχει σημασία να το κατανοήσουμε. Ένας τρόπος να το πετύχουμε αυτό, είναι να μελετήσουμε την ιστορία του — να

εξετάσουμε πώς και πότε αναδύθηκε η συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης, τι είδους ανάγκες κάλυπτε, σε ποιες αρχές ήταν βασισμένη. Μια μελέτη των καταβολών του νεότερου ευρωπαϊκού κράτους θα μπορούσε ενδεχομένως να φωτίσει κάπως τα γνωρίσματα και τα προβλήματα του κράτους των ημερών μας. Μπορεί να μας βοηθήσει να εντοπίσουμε τις διαφορές ανάμεσα στους ποικίλους τύπους κρατους και να εξηγήσουμε για ποιο λόγο ορισμένα κράτη διαθέτουν περισσότερο εύρυθμες και αποτελεσματικές μορφές οργάνωσης από άλλα.

Θα έπρεπε ίσως να ξεκινήσουμε με έναν ορισμό του κράτους. Οι περισσότερες απόπειρες, όμως, να διατυπωθεί ένας τέτοιος ορισμός δεν στέφθηκαν με μεγάλη επιτυχία. Ένα κράτος υπάρχει κατά κύριο λόγο στην καρδιά και την ψυχή των ανθρώπων του. Αν δεν πιστεύουν ότι το κράτος είναι παρόν, καμία λογική άσκηση δεν θα μπορέσει να το φέρει στη ζωή. Εμφανίστηκαν και άνθισαν κράτη που δεν πληρούσαν κανένα από τα κριτήρια των πολιτικών επιστημόνων: π.χ. οι Κάτω Χώρες του 17ου αιώνα. Αντί για κάποιον ορισμό, λοιπόν, θα ήταν προτιμότερο να αναζητήσουμε ορισμένα απ' τα σημάδια που μας δείχνουν ότι ένα κράτος αρχίζει ν' αναδύεται. Τα σημάδια αυτά θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την έρευνά μας, δεδομένου ότι αυτό που μας ενδιαφέρει είναι πώς γεννήθηκε το κράτος και όχι ποια μορφή έλαβε τελικά.

Ο ΕΔΑΦΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ

Το πρώτο σημάδι είναι εύκολο να αναγνωριστεί, μιας και είναι εντελώς εξωτερικό. Μια ανθρώπινη κοινότητα, προκειμένου να γίνει κράτος, πρέπει να μένει σταθερή στον χώρο και τον χρόνο. Μόνο αν μια ομάδα ανθρώπων ζει και εργάζεται σε δεδομένη περιοχή επί πολλές γενιές, μπορεί ν' αναπτύξει τις δομές οργάνωσης που απαιτούνται για να συγκροτηθεί κράτος. Οι πρόσκαιροι συνασπισμοί ομάδων με κάποια κοινά συμφέροντα δύσκολα μπορούν να αποτελέσουν τους πυρήνες κρατών, εκτός κι αν η έκτακτη περίπτωση που προκαλεί τον συνασπισμό τους διαρκεί για τόσο πολύ καιρό ή επανέρχεται με τέτοια συχνότητα, ώστε ο συνασπισμός σταδιακά να καθίσταται μόνιμος, όπως συνέβη π.χ. στην περίπτωση των Φράγκων. Ακόμη κι οι τακτικές συναντήσεις και οι συχνές συμμαχίες μεταξύ ομάδων που αναγνωρίζουν μια κοινή καταγωγή ανάμεσά τους δεν αρκούν για τον σχηματισμό κρατών. Η ιστορία της αρχαίας Ελλάδας αποτελεί πειστήριο και για τα δύο αυτά στοιχεία: ούτε οι συμμαχίες εναντίον της Περσίας ούτε οι Ολυμπιακοί Αγώνες κατάφεραν να οδηγήσουν τις ελληνικές πόλεις στη συγκρότηση ενιαίου κράτους.

Από γεωγραφικής απόψεως, πρέπει να υπάρχει μια βασική εδαφική περιοχή μέσα στην οποία η ομάδα να οικοδομήσει το πολιτικό της σύστημα, μολονότι κάποιος

βαθμός διακύμανσης είναι επιτρεπτός στα όριά της. Η ύπαρξη ενός κράτους προϋποθέτει την παρουσία μόνιμων θεσμών, και τέτοιοι θεσμοί είναι δύσκολο να εγκαθιδρυθούν αν η περιοχή όπου αυτοί θα εφαρμοστούν μεταβάλλεται διαρκώς ή αν η συνοχή της ομάδας είναι μεγαλύτερη κατά τη διάρκεια μιας εποχής του έτους απ' ό,τι στη διάρκεια μιας άλλης. Αυτός είναι ο λόγος που οι αληθινά νομαδικοί λαοί δεν ιδρύουν κράτη.³ Προκειμένου να καταστεί δυνατός ένας υψηλός βαθμός πολιτικής οργάνωσης, είναι απαραίτητο μια μερίδα τους να εγκατασταθεί σε έναν συγκεκριμένο τόπο. Ακόμη κι ένας μη νομαδικός λαός που φεύγει από τον τόπο του —ηθελήμένα ή ακούσια— συνήθως χάνει μέρος της πολιτικής συνοχής του και πρέπει να ξεκινήσει εκ νέου τη διαδικασία οικοδόμησης κράτους, όπως καταδεικνύει η ιστορία της αμερικανικής Δύσης.

ΜΟΝΙΜΟΙ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΩΠΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Από τη στιγμή που θα διασφαλιστεί η μονιμότητα στον χώρο και τον χρόνο, κάνει την εμφάνισή του το δεύτερο σημάδι μιας πιθανής ανάδυσης κράτους: ο σχηματισμός απρόσωπων και σχετικά μόνιμων πολιτικών θεσμών. Οι πρωτόγονες ή οι εφήμερες πολιτικές συνομαδώσεις μπο-

3. Βλ. Philip C. Salzman, «Political Organization among Nomadic Peoples», στο *Proceedings of the American Philosophical Society*, III (1967), σελ. 115-131, και τις αναφορές που δίνονται στη βιβλιογραφία που παραθέτει.

ρούν να λειτουργήσουν μέσω προσωπικών σχέσεων, δίχως συγκεκριμένη διάρθρωση, π.χ. μέσα από συναντήσεις επιφανών ανδρών ή στο πλαίσιο συνελεύσεων με βάση τις σχέσεις γειτνίασης. Ακόμη και σ' αυτό το επίπεδο, όμως, θα αναπτυχθούν εθιμοτυπικοί τρόποι χειρισμού των ζητημάτων γενικού ενδιαφέροντος. Θα υπάρξουν διαδικασίες για τη διευθέτηση των εσωτερικών συγκρούσεων, αλλά και για την οργάνωση στρατιωτικών ομάδων σε περίπτωση πολέμου.

Ωστόσο, απαιτείται κάτι παραπάνω απ' αυτό, προκειμένου η κοινότητα να διατηρηθεί στον χρόνο και να κατοχυρώσει την εξουσία της σε μια γεωγραφική περιοχή· προκειμένου οι χαλαρά συνδεδεμένες «γειτονιές» να σφυρηλατήσουν μια λυσιτελέστερη πολιτική ενότητα· προκειμένου να καταστεί δυνατή μια αποτελεσματικότερη χρήση των ποικίλων πόρων και δυνατοτήτων του λαού. Πρέπει να επινοηθούν θεσμοί ικανοί να συνεχίσουν να υφίστανται μετά από μια μεταβολή της ηγεσίας, και ανεξάρτητα από τις διακυμάνσεις στον βαθμό συνεργασίας μεταξύ των υποομάδων· θεσμοί που να επιτρέπουν έναν ορισμένο βαθμό εξειδίκευσης στις πολιτικές υποθέσεις και κατ' αυτό τον τρόπο να αυξάνουν την αποτελεσματικότητα της πολιτικής διαδικασίας· θεσμοί που να ενδυναμώνουν το αίσθημα πολιτικής ταυτότητας της ομάδας. Όταν εμφανιστούν τέτοιου είδους θεσμοί, πληρούνται μια κρίσιμη προϋπόθεση για την οικοδόμηση κράτους.

Παρ' όλα αυτά, η εμφάνιση εξειδικευμένων θεσμών δεν οδηγεί αναπόδραστα στη δημιουργία κράτους. Οι θεσμοί

μπορεί να αναπτυχθούν απλώς και μόνο για την προστασία των ιδιωτικών συμφερόντων των πλουσίων και των ισχυρών. Ο αρχηγός μιας φυλής μπορεί π.χ. να επιθυμεί μια τακτική καταμέτρηση του εισοδήματος που αποδίδουν τα κτήματα και τα κοπάδια του, όπως θα έκανε κάθε συνετός νοικοκύρης. Είναι προφανές ότι η εγκαθίδρυση ενός τέτοιου συστήματος καταμέτρησης δεν οδηγεί κατ' ανάγκην στην ίδρυση ενός υπουργείου οικονομικών. Μια ομάδα αριστοκρατών γαιοκτημόνων ίσως θελήσει να περιορίσει τις έριδες που πλήττουν τις περιουσίες τους και αποδεκατίζουν τα μέλη της, και έτσι να οδηγηθεί στη δημιουργία ενός συστήματος δικαστηρίων. Όπως δείχνει, όμως, η πρώιμη ιστορία της Ισλανδίας, η ύπαρξη τέτοιων δικαστηρίων δεν οδηγεί αναπόδραστα στην αποδοχή της έννοιας του κράτους δικαίου ούτε και στην ανάδυση μιας εξουσίας που να επιβάλλει τον νόμο. Τα δικαστήρια ενδέχεται να μην είναι τίποτ' άλλο παρά εργαλεία, δυνάμενα να χρησιμοποιηθούν ή να παρακαμφθούν, ανάλογα με τις περιστάσεις.

Παρ' όλα αυτά, επειδή ακριβώς στην εποχή πριν το κράτος δεν μπορεί να υπάρξει σαφής διάκριση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού, κάθε μόνιμος θεσμός μπορεί, με το πέρασμα του χρόνου, να καταστεί τμήμα μιας κρατικής δομής, ακόμη κι αν αρχικά δεν προοριζόταν να έχει μια τέτοια λειτουργία. Παρατηρήσαμε το φαινόμενο αυτό σε σχετικά πρόσφατες εποχές. Η Κοινοπολιτεία της Μασσαχουσέττης και η Βρετανική Αυτοκρατορία της Ινδίας αναδύθηκαν μέσα απ' τους θεσμούς ιδιωτικών

οργανισμών. Ένα από τα παλαιότερα δημόσια αξιώματα στον κόσμο είναι το αξίωμα του σερίφη, όμως οι πρώτοι σερίφηδες ήταν απλώς διαχειριστές της περιουσίας των αγγλοσαξόνων βασιλέων.

Ένα ισχυρότερο επιχείρημα ενάντια στον υπερτονισμό της σημασίας των μόνιμων θεσμών είναι ότι οι θεσμοί μπορεί να μην είναι παρά εξωτερικά εργαλεία με τα οποία ένας ηγεμόνας (ή μια ηγεμονεύουσα τάξη) ασκεί την εξουσία του πάνω σ' έναν υποτελή λαό. Η ύπαρξη μόνιμων θεσμών δεν αποδεικνύει πως οι υπήκοοι έχουν αποδεχτεί τους θεσμούς αυτούς ως αναγκαίους ή ότι έχουν διαμορφώσει εκείνο το πλαίσιο απόψεων που είναι απαραίτητο για την ύπαρξη κράτους. Παρ' όλα αυτά, οι μόνιμοι θεσμοί είναι πολύ πιθανό να προκαλέσουν μια βαθμιαία μεταβολή των κρατουσών αντιλήψεων, οι οποίες ενδεχομένως θα δημιουργήσουν το υποστήλωμα όπου θα στηριχθεί η ιδέα του κράτους. Ακόμη κι οι αποικιοκρατικοί θεσμοί, οι οποίοι δεν ριζώνουν βαθιά στον υποτελή πληθυσμό, μπορούν να αποτελέσουν τη ραχοκοκκαλιά ενός νέου κράτους — και όντως έχουν ιστορικά λειτουργήσει κατ' αυτό τον τρόπο.

ΤΟ ΚΥΡΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ: ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Ακόμη σημαντικότερες από την ύπαρξη μόνιμων θεσμών είναι οι ενδείξεις ότι οι θεσμοί αυτοί αποκτούν ένα όλο και

μεγαλύτερο κύρος και μια σταθερά αυξανόμενη αυθεντία. Υπάρχουν π.χ. δικαστήρια που να μπορούν να εκδίδουν τελεσίδικες αποφάσεις, δεσμευτικές για το σύνολο του πληθυσμού που κατοικεί σε μια δεδομένη εδαφική επικράτεια; Αποφάσεις που να μην μπορούν να ανατραπούν από καμία άλλη εξουσία; Οι μεσαιωνικοί πάπες αξίωναν ότι «έκριναν τους πάντες και δεν μπορούσαν να κριθούν από κανέναν».⁴ Πότε εμφανίστηκαν κοσμικές εξουσίες που ήταν σε θέση να προβούν σ' έναν παρόμοιο ισχυρισμό; Για να το διατυπώσουμε με πιο γενικό τρόπο, πότε αρχίζει ν' αναδύεται η έννοια της κυριαρχίας [sovereignty];

Η ύπαρξη μιας έννοιας είναι δυσκολότερο να αποδειχθεί από την ύπαρξη ενός θεσμού, και στη δυσκολία αυτή προστίθεται η ανεπάρκεια του ευρωπαϊκού πολιτικού λεξιλογίου των πρώιμων περιόδων. Η κυριαρχία υπήρξε στην πράξη πολύ προτού μπορέσει να περιγραφεί θεωρητικά (1300 μ.Χ. έναντι 1550).⁵ Παράλληλα, οι ηγέτες που

4. Αυτό είναι το βασικό δόγμα του Dictatus Papae του 1075, άρθρα 18-21. Βλ. την αγγλική μετάφρασή του στο Ewart Lewis, *Medieval Political Ideas* (Νέα Υόρκη 1954), II, σελ. 381: «ότι η απόφασή του δεν πρέπει να αναθεωρείται από κανέναν, και ότι μόνος αυτός μπορεί να αναθεωρεί τις αποφάσεις του καθενός· ότι δεν πρέπει να κρίνεται από κανέναν». Ο πάπας Ιννοκέντιος Γ' διατύπωσε την ίδια θέση με πιο συμπυκνωμένο τρόπο: είναι «qui de omnibus judicat et a nemine judicatur» [αυτός που κρίνει τους πάντες και δεν κρίνεται από κανέναν]. Βλ. R. W. και A. J. Carlyle, *A History of Mediaeval Political Theory* (Εδιμβούργο 1928), IV, σελ. 153.

5. Σχετικά με αυτό το πρόβλημα, βλ. Gaines Post, *Studies in Medieval Legal Thought* (Πρίνστον 1964), κεφ. 5, 8, 10, και ιδίως σελ. 280-289, 301-309, 445-453, 463-478· E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies* (Πρίνστον 1957), κεφ. 5, σελ. 236-258. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Διάταγμα του

αξίωναν εμπράκτως κυρίαρχη εξουσία δεν ήταν πάντοτε σε θέση να υλοποιήσουν τις αξιώσεις τους αυτές. Το σημείο καμπής, ωστόσο, δεν ήταν η απόκτηση ενός «μονοπωλίου εξουσίας», αλλά η αναγνώριση της αναγκαιότητας για την ύπαρξη μιας ύπατης αυθεντίας. Στον βαθμό που το μεγαλύτερο μέρος του πολιτικά ενεργού πληθυσμού αναγνώριζε την αναγκαιότητα ύπαρξης μιας αυθεντίας ικανής να λαμβάνει τελεσίδικες αποφάσεις, μπορούσαν σε πρακτικό επίπεδο να γίνονται ανεκτές αρκετές παραβιάσεις αυτής της αρχής.

Η ΗΘΙΚΗ ΠΡΟΣΩΔΕΣΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στο τελευταίο, το σημαντικότερο και το δυσκολότερα ανιχνεύσιμο από τα κριτήρια που αναζητούμε: μια μετατόπιση της ηθικής πρόσδεσης των ανθρώπων από την οικογένεια, την τοπική κοινότητα ή τη θρησκευτική ομάδα στο κράτος, και την απόκτηση από μέρους του κράτους της ηθικής αυθεντίας να στηρίζει τη θεσμική του δομή και τη νομική

Ουέστμινστερ I (1275), κεφ. 17, ορίζει ότι, ακόμη και στην Ουαλία, όπου το ένταλμα του βασιλιά δεν έχει ισχύ, ο βασιλιάς ως κυρίαρχος μπορεί να απονέμει δικαιοσύνη προς τους πάντες. Ο Beaumanoir, γράφοντας στη Γαλλία την ίδια περίπου εποχή, λέει στα *Coutumes de Beauvaisis*, παρ. 1043, ότι ο βασιλιάς είναι κυρίαρχος επί των πάντων, ότι μπορεί να παράγει νόμους («*establissemens*») κατά βούληση προς υπεράσπιση του κοινού αγαθού, και ότι οι πάντες υπάγονται στη δικαιοδοσία του.

υπεροχή του. Στο τέλος αυτής της διαδικασίας, οι υπήκοοι αποδέχονται την ιδέα ότι τα συμφέροντα του κράτους οφείλουν να υπερισχύσουν έναντι οποιουδήποτε άλλου συμφέροντος, ότι η διατήρηση του κράτους συνιστά το ύψιστο κοινωνικό αγαθό. Η μεταβολή αυτή, όμως, είναι τόσο σταδιακή, ώστε η εν λόγω διαδικασία δύσκολα μπορεί να τεκμηριωθεί· είναι αδύνατο να υποστηριχθεί ότι σε ένα συγκεκριμένο σημείο της ιστορικής εξέλιξης η ηθική πρόσδεση στο κράτος κατέστη η κυρίαρχη μορφή ηθικής πρόσδεσης.

Το πρόβλημα περιπλέκεται περαιτέρω εξαιτίας του γεγονότος ότι η ηθική πρόσδεση στο κράτος δεν είναι το ίδιο πράγμα με τον εθνικισμό. Στην πραγματικότητα, σε ορισμένες περιοχές, ο εθνικισμός λειτούργησε ενάντια στην ηθική πρόσδεση στα υφιστάμενα κράτη. Ακόμη και στις χώρες εκείνες που είχαν την τύχη ο εθνικισμός να ενισχύσει τελικά την ηθική πρόσδεση στο κράτος, πρώτη εμφανίστηκε η πρόσδεση στο κράτος και τούτη αποτέλεσε ένα πολύ πιο ψυχραιμο είδος συναισθήματος. Είχε την ίδια περίπου «θερμοκρασία» με τον ανθρωποκεντρισμό — και κατά κάποιον τρόπο αποτελούσε μια μορφή ανθρωποκεντρισμού. Το κράτος παρείχε περισσότερη ειρήνη, μεγαλύτερη ασφάλεια και αυξημένες ευκαιρίες για μια καλή ζωή απ' ό,τι οι χαλαρές συνομαδώσεις κοινότητων· επομένως, έπρεπε να υποστηριχθεί.

ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΑΛΛΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

Συνοψίζοντας αυτό το τμήμα της ανάλυσής μας, εκείνο που αναζητούμε είναι η εμφάνιση πολιτικών μονάδων που να μένουν σταθερές στο πέρασμα του χρόνου και σε μια ορισμένη περιοχή, η ανάπτυξη μόνιμων, απρόσωπων θεσμών, η συναίνεση όσον αφορά την αναγκαιότητα να υπάρχει μια αυθεντία ικανή να λαμβάνει τελεσίδικες αποφάσεις, και η αποδοχή της ιδέας πως τούτη η αυθεντία οφείλει να αποτελέσει το αντικείμενο της βασικής ηθικής πρόσδεσης των υπηκόων της. Θα αναζητήσουμε τεκμήρια γι' αυτές τις μεταβολές στη δυτική Ευρώπη την περίοδο ανάμεσα στο 1100 και το 1600 μ.Χ.

Τούτο δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν κράτη στις παλαιότερες περιόδους ή έξω από τον ευρωπαϊκό χώρο. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ελληνική πόλις αποτελούσε κράτος, ότι η αυτοκρατορία των Χαν στην Κίνα αποτελούσε κράτος, ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αποτελούσε κράτος. Εμείς όμως αναζητούμε τις ρίζες του νεότερου κράτους και το νεότερο κράτος δεν αποτελεί επίγονο αυτών των παλαιότερων παραδειγμάτων. Οι άνθρωποι που έθεσαν τα θεμέλια για τα πρώτα ευρωπαϊκά κράτη δεν γνώριζαν το παραμικρό για την ανατολική Ασία και τους χώριζε μεγάλη χρονική απόσταση απ' την αρχαία Ελλάδα και την αρχαία Ρώμη. Αν και απέκτησαν κάποιες

γνώσεις για τη Ρώμη μέσα απ' τη μελέτη του ρωμαϊκού δικαίου και έμαθαν λίγα πράγματα για την Ελλάδα μέσα από κάποιες νύξεις των γραπτών του Αριστοτέλη, κατά βάση αναγκάστηκαν να επινοήσουν εξ αρχής το κράτος ιδίοις αναλώμασι. Ο τύπος κράτους που επινόησαν αποδείχτηκε πολύ πιο επιτυχής από σχεδόν όλα τα προηγούμενα μοντέλα.

Στον αρχαίο κόσμο, τα κράτη υπάγονταν κατά κανόνα σε δύο κατηγορίες: αφ' ενός στις μεγάλες, ανεπαρκώς ενοποιημένες αυτοκρατορίες, και αφ' ετέρου στις μικρές, αλλά εξαιρετικά συνεκτικές μονάδες, όπως η ελληνική πόλη-κράτος. Ο κάθε τύπος είχε τις αδυναμίες του. Οι αυτοκρατορίες ήταν ισχυρές από στρατιωτική άποψη, όμως δεν μπορούσαν να συμπεριλάβουν παρά μια πολύ μικρή μερίδα των κατοίκων τους στην πολιτική διαδικασία, αλλά και σε κάθε δραστηριότητα που υπερέβαινε το επίπεδο των άμεσων τοπικών ενδιαφερόντων. Τούτο ισοδυναμούσε με σημαντική σπατάλη ανθρώπινων πόρων. Σήμαινε επίσης ότι η ηθική πρόσδεση στο κράτος ήταν ισχνή. Η συντριπτική πλειονότητα των υπηκόων μιας αυτοκρατορίας δεν πίστευαν ότι η συντήρηση του κράτους αποτελούσε το ύψιστο κοινωνικό αγαθό. Παρατηρούσαν ατάραχοι την κατάρρευση των αυτοκρατοριών, της μιας μετά την άλλη, και είτε επέστρεφαν σε μικρότερες πολιτικές μονάδες είτε αποδέχονταν αδιαμαρτύρητα την ενσωμάτωσή τους σε μια νέα αυτοκρατορία, κυβερνώμενη από μια νέα ελίτ.

Η πόλη-κράτος, συγκρινόμενη με την αυτοκρατορία, αξιοποιούσε τους κατοίκους της με πολύ αποτελεσματικότερο τρόπο. Όλοι οι πολίτες συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική διαδικασία και σε συναφείς δραστηριότητες της κοινότητας. Η ηθική πρόσδεση στο κράτος ήταν ισχυρή· σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, πλησίαζε την ένταση του νεότερου εθνικισμού. Ωστόσο, καμία πόλη-κράτος δεν μπόρεσε να επιλύσει το πρόβλημα της ενσωμάτωσης νέων εδαφών και νέων πληθυσμών στην υφιστάμενη δομή της ή της συμπερίληψης ενός πράγματι μεγάλου μέρους του πληθυσμού στη πολιτική της ζωή. Η πόλη-κράτος είτε γινόταν ο πυρήνας μιας αυτοκρατορίας (όπως συνέβη με τη Ρώμη), πράγμα όμως που την καθιστούσε ευάλωτη στα προβλήματα των αυτοκρατοριών, είτε παρέμενε μικρή, στρατιωτικά αδύναμη, και αργά ή γρήγορα έπεφτε θύμα ξένης κατάκτησης. Τα ευρωπαϊκά κράτη που αναδύθηκαν μετά το 1100 συνδύαζαν, ως έναν βαθμό, τα προτερήματα τόσο των αυτοκρατοριών όσο και των πόλεων-κρατών. Ήταν αρχούντως ευμεγέθη και αρχούντως ισχυρά ώστε να έχουν άριστες πιθανότητες επιβίωσης — ορισμένα εξ αυτών πλησιάζουν το όριο των χιλίων ετών, ηλικία καθ' όλα αξιοσέβαστη για κάθε οργάνωση ανθρώπινης προέλευσης. Παράλληλα, κατάφεραν να συμπεριλάβουν μια μεγάλη μερίδα των κατοίκων τους στην πολιτική διαδικασία, ή τουλάχιστον να τους κάνουν να ενδιαφέρονται γι' αυτήν, ενώ πέτυχαν να δημιουργήσουν ένα αίσθημα κοινής ταυτότητας μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων. Κατόρθωσαν

να αξιοποιήσουν καλύτερα τους ανθρώπινους πόρους τους, τόσο από τη σκοπιά της πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας όσο και απ' αυτή της ηθικής πρόσδεσης, σε σχέση με τις αρχαίες αυτοκρατορίες, ακόμη κι αν υπολείπονταν στο ζήτημα της πλήρους συμμετοχής, το οποίο είχε χαρακτηρίσει ανεξίτηλα μια πόλη σαν την Αθήνα.

Η διάκριση μεταξύ μεγάλων, ατελώς ενοποιημένων αυτοκρατοριών και μικρών αλλά συνεκτικών πολιτικών μονάδων εφαρμόζεται με αρκετά ικανοποιητικό τρόπο στη Μέση Ανατολή, την Κεντρική Ασία και την Ινδία. Λιγότερο ικανοποιητικά εφαρμόζεται στην Κίνα (και την Ιαπωνία). Η ικανότητα όμως του ευρωπαϊκού τύπου κράτους να κερδίζει σε οικονομική και πολιτική υπεροχή αποδείχτηκε τόσο μεγάλη, ώστε στο τέλος έκανε το κινεζικό μοντέλο (όπως και όλα τα υπόλοιπα μη ευρωπαϊκά μοντέλα) να φαντάζει ασήμαντο. Το ευρωπαϊκό κράτος κατέστη το κυρίαρχο πρότυπο. Κανένα ευρωπαϊκό κράτος δεν μιμήθηκε ένα μη ευρωπαϊκό μοντέλο. Αντίθετα, τα μη ευρωπαϊκά κράτη είτε μιμήθηκαν το ευρωπαϊκό μοντέλο, προκειμένου να επιβιώσουν, είτε υπέστησαν την εμπειρία της αποικιοκρατίας, η οποία εισήγαγε σε αυτά θεμελιώδη στοιχεία του ευρωπαϊκού συστήματος. Το νεότερο κράτος, όπου κι αν το συναντήσουμε σήμερα, είναι βασισμένο στη δομή που αναδύθηκε στην Ευρώπη την περίοδο μεταξύ 1100 και 1600.